

Pavuša
Vežić

Tvrđava kao *teatron* u Šibeniku i Grad kao kulisa u Dubrovniku

Devetsto pedeset godina dijeli nas od prvoga spomena Šibenika: *Godine utjelovljenja Gospodina našega Isusa Krista 1066. za vladanja Dukasa u Konstantinopolu, ja Krešimir kralj Hrvatske i Dalmacije ... Na dan rođenja Gospodinova u Šibeniku ...*¹

Vladar je tada dao kraljevsku slobodu samostanu sv. Marije Male u Zadru, što su potvrdili i prisutni biskupi. U darovnici je zapisano ime naselja koje u 11. stoljeću bijaše zacijelo uz stariju utvrdu i prostor oko nje. Potom je postalo srednjovjekovni *castrum* zabilježen u relativno brojnim pisanim izvorima. U navedenoj ispravi nije spomenuta ni crkva ni tvrđava. No, legenda o biskupu Ivanu Trogirskome kaže da je 1105. godine bio u pratnji kralja Kolomana i tada održao misu u crkvi sv. Mihovila. Ne spominje gdje se ona nalazila.² Međutim, u 14. stoljeću zabilježena su zbivanja u šibenskome *castrumu* – *in castro Sibenicensi in ecclesia sancti Michaelis* – te zapisi koji su nastali *in castro sancti Michaelis Sibenicensis*.³ Iz svega se može pretpostaviti da je crkva bila u tvrđavi koja je po hramu nosila ime *Castrum Sancti Michaelis*.⁴

Kaštel i crkva 11. i 12. stoljeća nisu sačuvani. Najstariji dijelovi utvrde potječu iz 13. i 14. stoljeća. To su dvije pravokutne kule na istočnoj strani i kortina među njima, s ulazom u tvrđavu. Potom su nastali očuvani dijelovi ostaloga zida, ali i oni s brojnim oštećenjima i popravcima u vremenu od 15. do 18. stoljeća. Južni i zapadni zid gotovo u cijelosti bijahu razoreni eksplozijama baruta. Već tokom 15. stoljeća po strmoj kosini brijega ispod tvrđave bijaše izgrađen prilaz jedinstveno građen i branjen, upravo zatvoren između dva visoka zida. Sačuvan je do danas. Uspinje se od mora na Dolcu do širokog podzida na zapadnoj strani podno same tvrđave.⁵ Sve to oblikovalo je impozantnu sliku utvrde nad gradom, dojmljiv doživljaj bdijenja tvrđave nad zajednicom građana. Slika kao da je preuzeta iz nekog priručnika za izgradnju srednjovjekovnih gradova, utiskom izražajniya od sličnih primjera u našem naslijeđu. Uz nastambe za posadu u tvrđavi su bile i dvije cisterne. U cjelini utvrda sv. Mihovila u Šibeniku predstavlja zapravo mitološko mjesto rođenja grada, ujedno najveću tvrđavu srednjega vijeka, po smještaju nad gradom, zaista impozantniju od ostalih koje smo naslijedili s fortifikacijskom arhitekturom u Dalmaciji.

Obnovom i suvremenom namjenom utvrde njezin ukupni dojam u cijelom

1 VIKTOR NOVAK, Zadarski kartular samostana sv. Marije, Zagreb, 1959., 243–244.

2 FERDO ŠIŠIĆ, Priručnik izvora hrvatske historije I/1, Zagreb, 1914., 622.

3 Codex diplomaticus, sv. XII, prir. Tadija Smičiklas, Zagreb, 1914., 627.; ŠIME LJUBIĆ, Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike, 13.

4 DANKO ZELIĆ, Postanak i urbani razvoj Šibenika u srednjem vijeku, rukopis disertacije, Zagreb, 1999., 40.

5 JOSIP ČUZELA, Šibenski fortifikacijski sustav, Šibenik, 2005., 46–48.

prostoru urbanog pejzaža i prirodnoga krajolika, ostao je sačuvan. U nutrini pak, upravo je obrnuto. Tvrđava je postala *teatron*, gledalište koje od razine dvorišta raste visoko uz zidove prekrivene gusto složenim redovima sjedala za preko tisuću gledatelja. Oni pod vedrim nebom u širokim vizurama na zaljev i otoke, u valjda najljepšem kazalištu na otvorenome u nas, mogu pratiti teatarske predstave, ali u prostoru koji po svom izgledu više nije utvrda. Podno teatrona u njoj je ukopan podrumski kat s prostorima za servisiranje kazališta i popratni merkantilni sadržaji te dugi prolazi među njima. Radi toga su bušeni okolni zidovi utvrde i prosječeni zidovi cisterne. To je bila cijena za teatar u tvrđavi.

Što odgovoriti na pitanje smije li naša kultura praviti kompromise s mentalitetom marketinga i komercijalizacije kada su u pitanju krunski, i ne samo oni, spomenici povijesti. U teoriji zaštite graditeljskoga nasljeđa valorizacija je još od vremena Aloisa Riegla univerzalni princip čuvanja spomenika, a po svim mjerilima vrednovanja tvrđava sv. Mihovila stoji u samome vrhu fortifikacijske arhitekture srednjega vijeka u našem nasljeđu. Nutrina spomenika, mišljenjem Cesarea Brandija, integralni je dio spomeničke cjelovitosti građevine. U tvrđavu sv. Mihovila pak, ugrađena je prostrana podrumska etaža čime su izmijenjeni izvorni prostorni odnosi, dodatno narušeni i probijanjem zidova cisterne.⁶ No, više od toga, otučeno je mjesto, radiran je sam *topos* nastanka cijele povijesne priče koju zovemo Šibenik. Nutrina tvrđave iznad dvorišta nije saglediva jer volumen i oplošje njezina prostora prekriva spomenuto glomazno gledalište, a nagovještaj je da će i prilaz od Dolca do utvrde izgubiti do sada očuvanu izvornost. Dakle, što odgovoriti kada je u

pitanju valorizacija spomenika i ono što se s njim dogodilo na primjeru tvrđave sv. Mihovila? Možda uputiti na povelju iz Nara u Japanu, tzv. *Dokument o autentičnosti*, koju je 1994. godine donio ICOMOS.⁷ Tamo stoji da *razumijevanje autentičnosti ima bitnu ulogu u svim zasebnim proučavanjima kulturne baštine, u projektiranju konzervatorskog i restauratorskog posla ... Uz to valja spomenuti razmišljanja Geoffreya Scotta za koga je izvorna vrijednost arhitekture unutrašnji prostor*. Upravo to u svom gledanju na povijesne građevine naglašava i Bruno Zevi.⁸

Univerzalni princip suvremene zaštite graditeljskog nasljeđa također je i revitalizacija. Obnovom i suvremenom namjenom tvrđava sv. Mihovila je stekla dobru kombinaciju različitih funkcija koje bi kao izbor bilo pogrešno odbaciti, a sigurno su zamjetni i prihodi koje utvrda ubire. Međutim, sadržaji kvantitetom neprimjereni spomeniku nužno narušavaju njegovu kvalitetu. Držim da se to u neprihvatljivoj mjeri dogodilo u šibenskoj utvrdi. Projekt teatra pod zvijezdama predviđen za neprimjereno velik broj gledatelja navukao je preveliki kapacitet gledališta, a s njim i podrum, široki prostor za logistiku predstava. Uz površno valoriziran spomenik to se naravno odrazilo na njegovu autentičnost. Otvoreno valja kazati: megalomanski program išao je na štetu vrijednosti baštine. To mi se čini važnim istaknuti radi potrebe čuvanja ostalih gradskih utvrda od mogućih neprimjerenih programa i komercijalizacije koja redovito prati slične projekte.

7 MARKO RUKAVINA – MLADEN OBAD ŠČITAROCI – KSENIJA PETRIĆ, *Prostorno-urbanistički aspekti zaštite nepokretnoga arheološkog nasljeđa*, u: *Prostor*, 21–2 (46), Zagreb, 2013., 312–325.

8 BRUNO ZEVI, *Znati gledati arhitekturu: ogled o interpretaciji prostora u arhitekturi*, prev. Željka Čorak, Zagreb, 2000., 21–22.

6 Svima koji se bave povijesnim utvrdama znano je što tvrđavi znači voda!

Sedamsto četrdeset i pet godina dijeli nas od *Statuta grada Dubrovnika*, iz 1272. godine, tamo zapisane obaveze knezu da prisegne kako će čuvati cijeli grad i kanonicima da mu za svečanih obreda u katedrali pjevaju pohvale. Dakle:

Određujemo neka svaki gospodin knez ... prisegne da će valjano vladati i da će čuvati sav grad Dubrovnik te opsluživati i štititi stare običaje i zakone grada Dubrovnika ... hoćemo da na dan Rođenja Gospođnjega svake godine za vrijeme mise, s ambona Velike crkve, njezini kanonici budu dužni gospodinu knezu dubrovačkom otpjevati pohvale ... A na dan svetoga Vlaha, za vrijeme mise, kanonici će s ambona stolne crkve otpjevati pohvale gospodinu knezu ... Kad dođe dan Uskrsa, za vrijeme mise s ambona stolne crkve njezini kanonici svečano će otpjevati pohvale gospodinu knezu.⁹

Međutim, čini se da danas nema razloga za laude u dubrovačkoj katedrali *gospodinu knezu*, koga poimam kao metaforu za ukupno ustrojstvo vlasti *Lijepe naše* s obzirom na ono što se već desetljećima zbiva s Dubrovnikom, a to je gubljenje kulture življenja, života među *mirima Grada*, stanovanje koje se s Place ili Straduna, iz portuna i saloča, kamara i kamarina, iz dvora, seli u predgrada. Uprava Dubrovnika, gradskih i državnih službi, sama država, ali i građani, bez zamjetnoga otpora toj seobi, pasivno prate komercijalizaciju doma i muzealizaciju *Grada*, odumiranje njegovih urbanih funkcija, samoga gradskog tkiva i načina življenja u njemu, nešto s čime smo se još donedavno kao nacija dičili, a danas svjedočimo sušenju korijena i kržljanju debela pod velebnom krošnjom duha koga zovemo Dubrovnik, svjedočimo sušenju *Grada* u njemu.

Danju je u turističkim špicama teško usmjeravati prohode pješaka, množine modernih nomada, brojne skupine gostujućih prolaznika koje avioni,

9 Statut grada Dubrovnika, prir. Mato Kapović, Dubrovnik, 1990., knjiga 1, glava 1. i 2.

autobusi i kruzeri dovode do vrata od *Grada*, potom se oni u gustim grupama razlijevaju po ulicama i trgovima, po portu i zidinama, stvarajući prometne čepove na Pilama i Pločama, na uzdužnim i poprečnim pravcima uličnoga mrežišta. U jednome dijelu godine *Gradom* vladaju zaista neprijatne gužve. U drugome pak, on je zaglušujuće pust, naselje praznih apartmana koji zjape u zimskome razdoblju čekajući programe ljeta. Pišući svojevremeno vrijedna štiva o Dubrovniku, Milan Prelog je, promišljajući stari *Statut*, zapisao i slijedeće: *Dotrajalost pojedinih građevina izaziva isto tako društvenu intervenciju ...*¹⁰ Nažalost, ona je posve izostala s vladavinom neoliberalnoga kapitalizma u nas, u okolnostima prodavanja trošnih zgrada s kojima je *Grad* gubio svoju *čeljad*,¹¹ a porodični su domovi pretvarani u pomodne apartmane, s kojima je urbana ljuska gubila urbanu jezgru, duhovnu supstancu, koju gradu čine njegovi građani. Dubrovnik je tako svojim stanarima prestajao biti *Parva domus Ragusa* (mali dom Dubrovnik), kako je zapisao nepoznati latinist iz 17. stoljeća.¹²

Misao je proizašla iz humanističkog promišljanja urbaniteta za koga je Andrea Palladio pisao kako *grad nije drugo do jedna velika kuća, i suprotno, kuća jedan mali grad*.¹³ Na tu temu pisao je i Leone Battista Alberti, ili kasnije Le Corbusier. S takvim osjećanjem *slike jednoga grada*¹⁴ donedavno je među zidinama Dubrovnika živjelo više od pet tisuća stanovnika, a danas ih je manje od jedne petine toga broja. Može li nam nešto

10 MILAN PRELOG, Dubrovački statut i izgradnja grada (1272–1972), u: Milan Prelog, Tekstovi o Dubrovniku, Zagreb, 1999., 204.

11 MAJA NODARI, Hoće li Dubrovnik ostati živi grad (spomenik)?, u: Zbornik II. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti, Zagreb, 2007., 65–73.

12 IVO BANAC, Dubrovnik dostaje svijetu, u: Biseri Jadrana – Dubrovnik, Zagreb, 2005., 15.

13 Andrea Palladio, Barcelona, 2002., 6.

14 KEVIN LYNCH, Slika jednog grada, Beograd, 1974., 4.

zornije ocrtati činjenicu da prave brige za *stare običaje i zakone grada Dubrovnika* zapravo nema, da nema razloga za pjevanje lauda *gospodinu knezu*. U stvarnosti *Grad* je sveden, htjeli mi to vidjeti ili ne, priznati ili ne, na ispražnjeni grad sličan Svetome Stefanu na crnogorskom primorju iz šezdesetih godina prošloga stoljeća. Grgo Gamulin je pisao tada kako je *nekad sijelo Paštrovića, danas grad-hotel bez stanovnika ... bez dimnjaka na krovovima ... ognjišta je nestalo! ... zato što je nestalo života ... zamisao je svakako moderna i unosna: staro ribarsko gnijezdo postalo je pozornica anonimnih ljetnih boravaka ravnodušnih prema ovom tlu ...*¹⁵

Sve nas to nužno podsjeća na dubrovačke zidine i trgove, ulice i kuće, dvore koji sve više postaju kulise za *Igre prijestolja* ili *Robina Hooda*, atraktivne filmove koji su 'sjajna promocija' za svijet industrije turizma, prvorazredni 'turistički proizvod', kako je to moderno reći, reklama ljetovanju u *maloj zemlji za veliki odmor*, na *Mediteranu* kakav je *nekad bio*, za *Croatia – full of life ...* No, sa svim profitima koji proizlaze iz takvih strategija, koncepcija, vizija, naša mala Republika svodi se na stalno padajući broj stanovnika kojih nikada manje nije živjelo u *Gradu*. A ritam života građana bilo je života grada.

Međutim, i ostali povijesni gradovi u nas sve više se osipaju, u njima je sve manje sugrađana, sve manje dobrih uvjeta za stalno življenje. No, *grad ne čini njegovo kamenje nego ljudi* kako je mudro zapisao firentinski humanist Marsilio Ficino još u 15. stoljeću, izražavajući tako jednostavno samu suštinu urbanoga.¹⁶ Rekao bih: tijelo grada (građevine) i duh grada (građani) zajedno čine grad kao *stalno prisutno umjetničko djelo*¹⁷ i nemoguće je uopće zamisliti jedno bez drugoga. Grad bez građana, ili građani bez grada, uvijek su žrtve neke vrste nasilja: prirodne kataklizme, ekonomije rata ili ideologije profita.

Dubrovnik je najočitiji primjer u nas, danas tek s nekoliko stotina stalnih stanovnika. Međutim, takve 'razvojne strategije' prate i ostali naši gradovi. Stoga ostaje pitanje što je danas nacionalni interes naše zajednice i njezine kulture: da li profit iz tehnologije masovnoga turizma i njezinih metastaza u povijesnim gradovima koji postaju neka vrsta muzeja s restoranom za izletnike, prodajni eksponat; ili pak sveukupnost urbanih funkcija koje omogućavaju prije svega život domicilnim građanima u gradu i tako čuvanje urbaniteta u povijesnome trajanju od antičkih politeja i municipija preko srednjovjekovnih kastruma i komuna do današnjih povijesnih gradova. Oni su zaista najveća umjetnina koju smo naslijedili, kolosalan spomenik kulture, svaki od njih pojedinačno i svi oni zajedno, tijelo su naše civilizacije i njezinoga duha, kulture u cjelini. Trajno održavani sačuvali su povijest za nas i nas za povijest. Vrijeme je da se *gospodin knez* zamisli nad time i prione čuvanju *starih običaja i zakona grada*. Na to kao da opominje glas iz dubina prošlosti upravo Dubrovnika, glas Nikole Vitova Gučetića, koji u spisu *Upravljanje obitelji iz davne 1589. godine* zaključuje: *tko ne zna upravljati vlastitom kućom, još manje će znati upravljati gradom*.¹⁸

U suvremenome svijetu nasilje nad zajednicom grada i građana ponajviše čine globalne ekonomske strategije nadnacionalnih korporacija koje putem niskih cijena i masovnosti sve više zaposjedaju povijesne prostore i vrijednosti, osobito gradove, pretvarajući ih u industrijska postrojenja globalnoga turizma, u *grad-hotel bez stanovnika* u kućama povijesnih aglomeracija. To je za fenomen grada razoran proces što u Evropi i na Sredozemlju već odavno uzima maha, a kome se sustavi nacionalnih vlasti ne odupiru s promišljenim planovima društvenoga i kulturnog razvoja. Dapače,

15 GRGO GAMULIN, *Arhitektura u regiji*, Zagreb, 1967., 178.

16 Opća enciklopedija, sv. II, Zagreb, 1977., 695.

17 LEWIS MUMFORD, *Grad u historiji*, Zagreb, 1988., 301.

18 NADA GRUJIĆ, *Kuća u Gradu*, Dubrovnik, 2013., 12.

i one u 'ekonomskim projekcijama' predviđaju sve više 'ležajeva', 'noćenja', 'kapaciteta' i 'turističkih proizvoda' za prolaznike u starim gradovima. Oni pak, gradovi, kopne domaćim svijetom i njegovim načinom življenja, a bujaju kao poslovni prostori i apartmanski hoteli s putnicima programiranim za par dana u jednoj sredini i brzog premještanja u neku drugu ili treću, u neku susjednu ili daleku zemlju, u turizam niskih cijena i masovnoga kretanja užurbanih prolaznika pod čijim naletima padaju vrijednosti tradicija svijeta, življenja u stoljetnim ambijentima *urbasa* i njegovih regija, a raste profit trgovine i turizma neusklađenog s povijesnim gradom.

Prošle jeseni građani Venecije protestirali su protiv takvoga stanja koje

im otima pravo na njihov grad. U Europi to nije jedini primjer sukoba lokalnoga s globalnim. Možda na općoj razini slični prosvjedi ulijevaju nadu za očuvanjem zajedništva grada i građana, a s tim i njihovih gostiju? No, moram priznati da dvojim, pitam se: koliko je uopće moguće više čuvati tu ključnu vrijednost kulturne baštine svijeta – autentični povijesni grad i tradicionalni život njegovih stanovnika – sačuvati ga od društveno uvjetovanih destrukcija koje produciraju nadnacionalne ekonomije. Bojim se da je sve otišlo predaleko. Čini mi se da su teatron u šibenskoj tvrđavi i dubrovačke kulise, s kojima se u medijima maše kao s nečim uzornim, zapravo samo sličice iz našeg albuma *moderne i unosne* pretvorbe povijesnoga grada u sve više otuđeni *polis*. x